

Сельменська З. М., Занько Н. В., Маїк Л. Я., Комар С. М.

Комплексний підхід до оцінювання якості оформлення та виготовлення шкільних підручників

Сьогодні в Україні відбувається орієнтація на європейські стандарти у різних галузях, в тому числі й в освіті, що сприяє прийняттю нових Державних стандартів загальної середньої освіти. Зазнали змін навчальні плани та програми і, звичайно, шкільні підручники. На сучасному етапі проблема навчальних видань в освітньому процесі є дуже гострою і потребує серйозного ставлення, оскільки у цих виданнях є багато недоліків і порушень.

Нова українська школа, декларуючи компетентнісний підхід в освіті, потребує підручників нового покоління. Для таких видань повинні бути встановлені строго визначені показники якості видавничого оформлення і поліграфічного виконання.

Система вимог до якості навчальних видань для дітей має бути однаковою для всіх. Безумовно, при цьому санітарно-гігієнічні вимоги, безпечність і зручність у використанні є надзвичайно важливими критеріями оцінювання якості навчального видання. Оскільки навіть незначні порушення в оформленні підручників можуть призвести до погіршення стану здоров'я дітей, зокрема до зниження зору через недотримання норм щодо якості паперу і неправильно підібраного кегля шрифту.

На сьогодні актуальною для українських видавництв є проблема оцінки якості дитячої книги, зокрема навчальної. Враховуючи, що зміст видання визначає особливості його функціонування та використання, потрібно розглядати структуру книги комплексно; оцінювати її з позицій інформативності та якості поліграфічного оформлення.

Вимоги до друкованих підручників є різними, залежно від вікової категорії учнів. До першої групи належать видання для дітей дошкільного віку. Друга група – це видання для дітей молодшого шкільного віку (6–10 років), учнів початкових класів. До третьої групи належать видання для середнього шкільного віку (11–14 років), учнів V–VIII класів. І до четвертої групи належать друковані видання, призначені для дітей старшого шкільного віку, підлітків (15–18 років), учнів IX–XII класів.

До всіх груп видань встановлюються обов'язкові вимоги до оформлення. Комплексна система критеріїв для конкурсного оцінювання шкільних підручників включає в себе перевірку відповідності шрифтового й ілюстративного оформлення встановленим нормам, а також якість верстання видання згідно правил та технологічних специфікацій.

Належний зовнішній вигляд підручників може забезпечити системна взаємодія їх авторів, редакторів, дизайнерів, спеціалістів із технічної додрукарської обробки цифрових текстових та ілюстраційних оригіналів, а також якісне поліграфічне виконання.

На жаль, не вирішеною на сьогодні залишається проблема розробки методики комплексного оцінювання якості навчальних книжкових видань. Причин цьому є декілька, зокрема: наявні ТУ, стандарти, СОУ не адаптовані до міжнародних ISO; не регламентовані су-

часними стандартами якісні показники книг, такі як кондиційність видань (відповідність нормам, стандартам), релевантність (корисність, відповідність цільовому призначенню), читабельність (зрозумілість, наочність і доступність інформації); відсутні сертифікаційні лабораторії, центри товарознавчої експертизи книжкової продукції.

Отже, актуальною є розробка або ж удосконалення загальних технічних вимог до навчальних видань із урахуванням класифікації видань залежно від вікової категорії читача, характеру інформації, навчальних дисциплін. Загальні технічні вимоги включають: загальні вимоги до навчальних видань; вимоги до оригіналів, фотоформ, друкарських форм та інших розхідних матеріалів; вимоги до шрифтового оформлення видань, а саме: кеглю, гарнітури, накреслення, величини інтерліньяжу (враховуючи вікову категорію читача); вимоги до поліграфічного виконання, зокрема вибір формату видання і варіанту оформлення.

У поліграфічному виробництві прийнято розділяти текстову й образотворчу інформацію. Технологічні процеси відтворення образотворчої інформації повинні враховувати характеристики графічних елементів і колірні параметри. Ілюстраційний матеріал у цьому випадку поділяють на штрихові та напівтонові зображення, які можуть бути чорно-білими і кольоровими. Штрихові зображення (креслення і малюнки), як правило, виконуються у вигляді ліній однакової насиченості. Півтонові ілюстрації містять безліч деталей різної яскравості з плавними градаційними переходами, певною колірною гамою.

На сторінці майбутнього друкованого продукту текстова й образотворча інформація підкоряється певним закономірностям. Формування текстової інформації на

сторінці, паперовому аркуші здійснюється певним способом організації в систему окремих складових, які в сукупності утворюють текстове повідомлення. Особливості текстового матеріалу належать до внутрішніх структуруючих факторів, тому що вони є невід'ємними умовами формування текстових сторінок видання. Саме текстовий матеріал часто є основою проектування видання.

Зовнішні структуруючі фактори зв'язані з призначенням друкованої продукції. Видання завжди повинне відповідати споживчим вимогам. Формування текстового повідомлення на сторінці залежить від категорії читачів (дитячі, наукові чи інші видання), воно має співвідноситися з віковими, психологічними й іншими особливостями споживача, відповідати його освітньому цензу.

При поліграфічному відтворенні тексту повинні забезпечуватися зручність його читання і добре зорове сприйняття відбитків, отриманих із друкарської форми. Цього досягають правильним вибором шрифтового оформлення і формату видання, а також виконанням основних технічних умов при виготовленні форм для конкретного способу друку.

При виборі шрифтового оформлення враховують три основні вимоги: зручність читання, естетичність та економічність видання.

Під зручністю читання розуміють якість сприйняття знаків і слів під час читання тексту. Зручність читання тісно пов'язана з якістю розпізнавання букв та умовами читання. Підвищити швидкість сприйняття текстової інформації можливо завдяки правильному вибору формату видання, гарнітури шрифту, його накреслення та кеглю, а також урахуванню особливостей складання та техніч-

них характеристик друкарських процесів. Основними факторами, які впливають на зручність читання, є геометричні фактори (гарнітура, кегль, накреслення вічка літери), технічні фактори в складальних процесах та композиційне розміщення матеріалу на сторінці:

- довжина рядка;
- розмір міжрядкових проміжків;
- розміри проміжків між буквами і словами;
- формат сторінки складання та особливості її розташування на сторінці;
- дотримання правил складання тексту регламентованими технологічними інструкціями.

При виборі формату книжкових видань насамперед виходять із типу видання і кваліфікації читача, для якої вона призначена.

Для розкриття змісту навчального матеріалу підручника, його пізнавального, естетичного, емоційного та інших аспектів, текстова частина доповнюється ілюстраційним матеріалом.

Під час художнього оформлення підручника обов'язково враховуються особливості сприйняття інформації учнями певного віку. Ступінь насиченості видання ілюстраціями залежить, в першу чергу, від того, до якої з трьох груп дітей шкільного віку призначений підручник.

Ілюстративність підручників визначають як відношення сумарної площі, яку займають ілюстрації, до загальної задрукованої площі сторінок видання у відсотках.

Ілюстративний матеріал для конкретного підручника має подаватися в оригінальній формі. Неприпустимим є використання в якості графічних оригіналів зображень, які вже були віддруковані поліграфічним методом через неможливість подальшого якісного відтворення.

При оцінюванні тоновідтворення ілюстрацій шкільних підручників порівнюється градація тонів на відбитку й еталоні (підписному аркуші). Особливі вимоги ставлять до кольоровідтворення ілюстрацій на багатофарбових відбитках. Функція повноколірних ілюстрацій – забезпечувати образне сприйняття інформації, усної чи представленої в тексті, гармонійне сприйняття зорових образів із друкованим словом. Контролюють якість кольоровідтворення в процесі друкування накладу за допомогою вимірювальних пристроїв, спеціальних шкал і колориметричних характеристик.

Проте відповідність кольорів відбитку кольорам оригіналу зображення безпосередньо залежить від друккарської підготовки ілюстрацій для різних способів друку та відповідно до матеріалу, що задруковується. Така підготовка включає певні етапи обробки графічної інформації, що забезпечить якісне відтворення кольору на відбитку сучасними засобами поліграфії. Сюди ж належить процес трешінгу, професійне виконання якого значною мірою забезпечить суміщення контурів кольорових зображень при друці.

Існує блок проблем, які можуть виникнути при репродукції ілюстративного матеріалу, і зазначено комплекс заходів, які при системному виконанні забезпечать відповідність продукції усім критеріям оцінювання.

Компонування текстового і графічного матеріалів на сторінках або шпальтах видання заданого формату, відповідно до визначених композиційних, гігієнічних і стильових вимог називається верстанням. Верстання є одним із основних процесів поліграфічного виробництва, в ході якого друковане видання набуває остаточного вигляду. Від якості виконання цього процесу значною мірою залежить загальний вигляд готового видання.

Основні композиційні та стильові вимоги до верстання книжкових видань для школярів:

1. Повні шпальти конкретного видання повинні бути однакові за висотою, тобто містити однакову кількість рядків основного тексту. При заверстуванні ілюстрацій або додаткового тексту розраховується, скільки повних рядків потрібно вилучити, щоб заверстати вказані частини шпальт.

2. Верстка повинна бути привідною, тобто рядки складання, які розміщені на непарній шпальті, повинні збігатися «на просвіт» із рядками на парній.

3. При верстанні повинна бути витримана прямокутність шпальт, для цього потрібно, щоб шпальта не починалася неповним кінцевим рядком абзацу і не закінчувалася початковим абзацним рядком, тобто не повинно бути «завислих» рядків. Непарну шпальту не можна закінчувати переносом.

4. Структурні елементи повинні бути однакові, тобто заголовки, примітки, виноски, колонцифри, таблиці, формули, ілюстрації та підписи до них повинні бути однаково заверстані і мати однотипну відбивку по всьому виданні.

Забороняється для основного тексту використовувати виворітний шрифт, кольорові фарби та багатошпальтове складання, окрім віршів та науково-популярних видань.

Сформульовано правила шрифтового оформлення видань при друкуванні основного тексту на кольоровому, сірому тлі та на ділянках багатофарбових ілюстрацій.

Загалом, гігієнічні вимоги до шрифтового оформлення, інтерліньяжу, розмірів полів, компоновання сторінок шкільних підручників спрямовані на забезпе-

чення зручності читання тексту з метою попередження негативного впливу процесу читання на здоров'я (зір) дітей.

Потрібно звернути увагу, що вимоги до верстання навчальних підручників дещо відрізняються залежно від віку школярів. Особливо ретельно описані вимоги до шрифтового оформлення букварів.

У частині підручників, за якими вже навчаються діти у 1-х та 2-х класах, виявлено багато недоліків – експерти склали цілий перелік. Основними характерними недоліками підручників є:

- невідповідність Держстандарту початкової освіти та Типовій освітній програмі;

- невідповідність принципам компетентнісного навчання;

- недостовірність інформації, фактологічні помилки;

- порушення структурування матеріалу – порушення логіки формування понять;

- «менторські», нецікаві для учнів тексти, що не сприяють діалогу та розвитку критичного мислення;

- орфографічні, стилістичні помилки, невідповідність складності тексту віковим особливостям дітей;

- нецілісна, несучасна візуальна стилістика.

Одними з найбільших проблем якості підручників є як питання неякісної підготовки авторами рукописів шкільних підручників, так і питання неякісної експертизи (нефаховість деяких експертів, відсутність систематичного навчання, сертифікації та підвищення професійної кваліфікації експертів, відсутність відповідальності експерта за достовірність експертизи).

Поліграфічне оформлення та виконання друкованої продукції для дітей регламентуються багатьма нормативними документами, основним недоліком яких є їхня

неузгодженість (дотримання деяких вимог виключає можливість виконання інших) і невідповідність сучасним тенденціям у поліграфічній галузі. Деякі норми відверто застарілі.

Об'єктивність, всебічність і повнота такого оцінювання потребує використання комплексного підходу і виокремлення чітких, прозорих, обґрунтованих критеріїв, відповідно до яких має здійснюватися (на різних етапах їх створення) оцінка підручників. На сьогодні ця проблема залишається відкритою. Проблема оцінювання якості шкільних підручників ще далека до свого розв'язання. Зокрема це стосується і питань, пов'язаних із критеріями оцінювання. Такі критерії можуть бути визначені на основі вимог до змісту матеріалу, апарату організації засвоєння знань і апарату орієнтування, технічно-редакторського рішення, поліграфічного виконання, його гігієнічності й економічності, зв'язку з іншими засобами навчально-виховної діяльності тощо.

Аналіз сучасного стану справ з видання навчальних підручників для школярів дає змогу стверджувати, що до цього часу не сформована ефективна загальнодержавна організаційно-правова структура чи система, яка б забезпечувала комплексне створення підручників для школи з урахуванням медичних, психологічних, морально-етичних, методологічних, технічних, видавничо-поліграфічних, нормативно-юридичних факторів, включаючи роботу з авторами та апробацією їхніх рукописів (підручників) у реальному навчальному процесі протягом тривалого часу.